

DİLBİLİMDE İŞLEVCİ - BİÇİMCİ YAKLAŞIM

MUSTAFA AKSAN
Hacettepe Üniversitesi

1. Giriş

Dilbiliminde işlevci yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden birisi olan Givón (1983:19) biçimci yaklaşıma nasıl baktığını özetler:

“ Saussure aracılığıyla Bloomfield'e ve ondan da Chomsky'e ve onun takipçilerine aktarılan, dilsel biçimi çalışmada, yapısalcılığın sunduğu pek çok nedensiz sınırlamalar arasında — bu sınırlamalar özerk sözdiziminin anlaşılması zor gelişiminde doruk noktasına ulaşmıştır — hiçbirisi bildirişim işlevi ve diller arası tipoloji çalışmasının dışlanması kadar, insan dilini ve sözdizimini inceleyen bilim dalının bütünlüğüne ve sağlığına bu kadar zarar vermemiştir.”

Biçimcilerin de işlevcilere bakışının pek olumlu olduğu söylenemez. Kabaca belirtmek gerekirse, işlevciler biçimcileri dar ve sınırlı bir araştırma programını benimsemekle ve böylece insan diline özgü en önemli nitelikleri dışarıda bırakmakla, biçimciler ise işlevcileri çok geniş, kapsamlı ve iyi tanımlanmamış, dolayısıyla da sonuçları bilimsel açıdan kuşkulu çalışmalar yapmakla suçlamaktadırlar.

“Bilim adamları kuramlarının amaçlarını değişik yollarla tanımlamada özgürdürler ve bu alanda dogmacılığa pek yer yoktur. Amaçların uygunluğu, desteklediği araştırma programının verimliliği ve sonuçlarının diğer araştırma alanları için getirdikleri ile ölçülebilir; bu anlamda amaçların uygunluğu akılcı tartışmanın konusudur. Araştırma amaçları bir yandan diğer alanlara etkileri de incelenilecek kadar geniş tutulabilecekken bir yandan da elde edilemeyecek aşırı derecede abartılı amaçları engelleyerek yararlı bir çalışma yapmayı sağlayacak kadar dar tutulabilir. Biyologlar araştırmalarını, yaşam kuramı gibi çok geniş bir konu olarak tanımlamazlar, ne de fizikçiler madde kuramı peşindedirler; böylesi amaçlar geçerli bir araştırma programı için çok genel ve çok hırslıdır. Bunun yerine, kalıtımın genetik belirlenimi kuramı, elektromanyetik kuramı gibi daha temel soruları ya da daha da sınırlı

kavramları tanımlarlar. Dolayısıyla, amaçların tanımlanması bir yönüyle tercih konusu iken, araştırmanın başarısı ve diğer alanlara etkileri büyük ölçüde amaçların öngörülmesi biçimde tanımlama becerisine bağlıdır.” (Lightfoot, 1980:137-138)

Moravcsik (1980) ise ortada gerek işlevci gerekse biçimci kuram çerçevesinde geliştirilmiş pekçok dilbilgisi modeli¹ olduğunu, sözdizimi alanına yeni gelen birisinin kendisini bu modelleri değerlendirmekten alıkoymayacağını belirtir. Bu iki yaklaşım dışında ayrıca sözdizimini belli bir kurama bağlanmadan [atheoretically] çalışanlar da vardır. Ortada pek çok kuram ve “doğru” varsa o zaman şu soru ile karşı karşıya kalırız: Hangi doğru doğrudur? Yine Moravcsik’e (1980:3) göre gerçekte böyle bir değerlendirme ve seçim yapma durumu da yoktur, çünkü:

“İki farklı sözdizimi yaklaşımı düşünülduğünde, bunlar birbirlerinden farklı olduklarına göre birinin doğru diğerinin ise yanlış olması olasıdır; ancak bu bir zorunluluk değildir. İki sözdizimsel yaklaşım herhangi birinin doğru ya da yanlış olması gerekmeden de birbirlerinden farklı olabilirler.”

İki yaklaşım arasındaki kuramsal farklılıklar ve buna dayalı olarak aynı dilsel olguya ilişkin farklı açıklamalar gerek kuramların kurucu kavramları ve bunların nasıl tanımlandığı, gerekse açıklamalarda kullanılan kural ve ilkelerin nasıl işlediğine bakılarak gösterilebilir. Ancak böylesi bir çalışma, doğası gereği, çok kapsamlı olmak durumundadır. Biz bu kısa yazıda kuramların iç yapıları ve işleyişlerine girmeden, temelde dili nasıl gördükleri üzerinde duracağız.

2. Dilbilim ve Yaklaşımlar

Dilin, insanla ilgili her alanda çok derin ve yoğun bir biçimde yer alması, çoğu zaman dilin soyutlanıp nesneleştirilememesi ya da bunun zorlukları, dilbilimin bilimsel niteliğinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Konu, özellikle bu yönüyle dilbilimciler kadar bilim felsefecilerini de ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, Hornstein ve Lightfoot (1980:9) yaklaşım farklılıklarına neden olan temel konuya değinirler:

“Geçerli bir açıklamayı neyin oluşturduğu sorusu, yalnızca sorunun kendinden [açık] bir çözümü olmayan bağlamda ortaya çıkar. Dolayısıyla, her alanda sorunun nasıl kavrandığı ile önerilecek çözümler arasında çok yakın bir ilişki vardır”.

Chafe (1985:214-215) dilbilimindeki yaklaşımları gördüğü bir düşte şöyle anlatır:

“Geçen gece bir düş gördüm: Breughel manzaralarına benzer bir manzarada bir köy dolusu dilbilimci en hoşlandıkları biçimde zaman geçirmek için canlı biçimde toplanmışlardı. Önplanda, kendi aralarında 'LI' dedikleri, çoğunun elinde Linguistic Inquiry dergisinin bir kopyası bulunan özellikle canlı bir grup vardı. Bundan, onların belli bir yaklaşımı savunan biçimciler olduğunu çıkardım. Merkezdeki bu gruptan biraz uzakta, kimilerinin başka dergilerini taşıdığı, daha küçük sıkı düğümler oluşturan başkaları da vardı. Havada 'GB', 'RG', 'LFG', 'GPSG' gibi kimi diğer kısaltmalar da duydum.

Bu dilbilimcilerin çoğu büyük kara tahtalar üzerine İngilizce, kimi zaman da İtalyanca belli tümceler yazıyorlardı. Pek sık olmasa da, aralarından biri ya da bir başkası diğerlerine sesleniyordu, "Bunu kaçınız anladı?". Bazen aralarından yalnızca biri ya da ikisi ellerini kaldırıyor ve diğeri de bunun üzerine ürettiği tümcenin önüne zafer edasıyla büyük bir asterisk yerleştiriyordu. Kimi zaman yanıt daha denk bir bölünme yaratıyor, bunun üzerine sorgulayan daha az tatmin olmuş görünüyor ve 'değişik lehçeler' üzerine birşeyler mırıldanıp tümcenin önüne bir soru imi koyuyordu. Kimi zaman da bir ikisi dışında herkes elini kaldırıyor, bunun yeterli görülmesi üzerine başka konulara geçiliyordu.

Bu önplanın epey uzağında daha gevşek olarak dağılmış, başka dilbilimcilerin çalıştığı geniş bir saha vardı. Çoğu ses kayıt teypleri taşıyorlardı. Kimilerinin de ayrıca arka ceplerinde American Anthropologist'in kopyaları vardı. Onların bu dergiyi asla okumadıkları, ancak Amerikan Antropoloji Derneğinin yıllık toplantısına katılabilmek için bu dergiyeye gereksinimleri olduğu izlenimi oluştu bende.

Biçimciler gibi bu alan araştırmacıları da pek çok türe ayrılmıştı ancak bu bölünme bana doktrinel çizgiden daha çok işlevsel çizgide bir bölünme gibi geldi. İki tür de göz alıcıydı.

Etrafta, elma ağacı altında herbirinin yanında danışman [consultant] denen birinin de bulunduğu dilbilimciler oturuyordu. Danışman dilbilimcinin dilinden sözcükleri ve tümceleri kendisinin bildiği ama dilbilimcinin bilmediği dile çeviriyordu. Arada bir danışman ses kayıt teybine bir öykü anlatıyordu. Bu öyküler dilbilimciyi danışmanın dilinde sözcükler ya da tümceler üretmeye yönlendiriyordu. Danışman rastlantısal olarak bu üretimleri onaylıyor ya da redediyordu, ama her iki durumda da alan araştırmacısı tatmin olmuş görünüyordu.

Öte yandan diğer alan araştırmacıları oldukça farklı bir iş yapıyorlardı. Üzerinde "ethnography" yazılı büyük bir pankartın altında dili doğal ortamında kaydetmek için büyük çaba harcıyorlardı. Ben onlara baktıkça elma ağaçları evlere, okullara ve işyerlerine dönüştü. Etnik ya da cinsel bir azınlığın dilini kaydettiklerinde özellikle mutlu görünüyorlardı. Bu kayıtlar yapıldıktan sonra tam olarak ne yaptıkları anlamak çok zordu, ama ifadelerine bakarak bunu çok önemli olduğunu söyleyebilirim.

Alanın sol kısmının en uzağında Journal of the Acoustical Society of America'nın kopyalarını taşıyan küçük bir grup dilbilimci vardı. Üzerinde deney yapabilecek bir dil bölümünün üzerine düşünerek epeyce zaman harcıyor gibi görünüyorlardı. Birer veri kaynağı olarak meslekdaşlarını ve öğrencilerini etkin bir biçimde eğitiyor ve bir değişkeni değiştirmek için onları oldukça rahatsız konumlara getirip bir yandan da deneklerinin tepkilerini dikkatle ölçüyorlardı. Son gruptaki dilbilimcilere oranla bu dilbilimcilerin ne yaptıkları çok açıktı, ve işlemleri konusundaki bilinçleri oldukça belirgindi.

Bu kalabalık manzaranın üzerinde Tanrı olduğunu düşündüğüm gölgemsi bir figür gökte duruyordu. Tüm söyleyebileceğim, dişi ya da erkek, gülümsüyordu. Tanrının aşağıdakiler arasından kimilerini tuttuğu duygusuna kapıldım, ama bunu belli etmiyordu. Uyandığımda tam bunu sormak üzereydim."

Newmeyer de (1986) geçmişten günümüze kadar uzanan bir değerlendirmesinde, dile temel yaklaşımları kabaca üç başlık altında toplar. Bunlar hümanist, toplumbilimsel ve doğabilimsel yaklaşımlardır. Bu sınıflamada hümanist yaklaşım dili daha çok yazın incelemeleri açısından alır ve geçmişi antik çağlara kadar uzanır. Dilin yaratıcı kullanımı çalışılır ve dil değerlerin oluşturulup aktarıldığı bir ortam olarak görülür; örneğin dil, eski Yunanda Homeros destanlarının daha iyi anlaşılması gibi amaçlarla incelenir. Yine Newmeyer'e göre Aristotates'in *Poetika*'da kurduğu dilbilgisi taslağı kendi dil çalışmaları yönlendiren hümanist güdülerini yansıtır. Yazın eleştirmeni Ian Robinson'dan yaptığı bir alıntıda, "Dil çalışmaya uygun [değer?] bir nesnedir çünkü *Kral Lear* gibi şeyler var" denmektedir.

Bu sınıflamasında toplumbilimsel yaklaşım dili herşeyden önce toplumsal etkileşimin birincil ortamı olarak görür; öyleyse dil toplumsal varlığın tüm görünümünü hem etkiler hem de yansıtır. Dolayısıyla, dili çalışmak bize toplumu anlamakta bir anahtar rolü oynayacaktır ve insan etkileşimini anlamak isteyenler, insanların bilgi aktarmak, ikna etmek, kandırmak, ya da benzeri pek çok bildirişimsel amaçla dili nasıl kullanıldığına bakmalıdırlar.

Doğabilimsel yaklaşıma göre ise dil, tıpkı bir doğabilimcinin fiziksel olguları çalıştığı gibi, yani dilin konuşulduğu toplumun yapısı ve niteliğinden ya da konuşanların inanç ve değerlerinden etkilenmeyen özellikleri üzerinde odaklaşarak çalışılmalıdır. "Özerk dilbilim" terimi başlığı altında çalışanların pek çoğunun asıl amacı da dilden, daha doğru bir deyişle dilbilgisini yapısından hareketle, insanın diğer bilişsel yapılarına ulaşmaktır, çünkü dil diğer bilişsel özelliklere göre nesnel bir incelemeyle daha açıktır.

3. İşlevci Yaklaşım - Biçimci Yaklaşım

Kimi dilcilere göre gerçekte işlevci - biçimci ayrımı yapay bir ayrımdır. Biri diğerinden yalnızca adlandırma ve gösterim biçimi olarak ayrılmaktadır. Bir başka grup dilciye göre ise bu iki yaklaşım birbirleriyle asla uzlaşamayacak nitelikler içermekte, birbirlerinden "savaşan kamplar" olarak ayrılmaktadırlar. Konuya şu soruları sorarak girebiliriz: İşlevci dilbilgisini işlevci yapan, ya da biçimci dilbilgisini biçimci yapan nedir/nelerdir? Bir açıklama ne zaman işlevci ne zaman biçimci açıklama olur? İşlevci dilbilgisi modelleri ne ölçüde biçimselleştirmeye yer verir ya da işlevlere dönük açıklamalar biçimci yaklaşımda ne ölçüde yer alır?

Hemen belirtmek gerekir ki bu tür sorular kolay yanıtlanır türden sorular değildir. Bunkaki en önemli etken ise gerek işlevci gerekse biçimci kanatta yer alan pek çok dilcinin çalışmaları arasında önemli ayrımların bulunmasıdır. Biçimci kanattaki dilciler daha bütüncül bir görüntü verirken işlevciler daha dağınık

durmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, Prince (1991) kendisini de aralarında saydığı, ne üretici yaklaşımı ne de özerklik kuramı reddetmeyen işlevciler olduğunu söylerken, aynı dergide, bir başka işlevci olan Thompson (1991) ise işlevcileri birleştiren temel düşüncenin özerk dilbilgisini kabul etmemek olduğunu belirtiyor. Öte yandan, yine Prince'e (1991) göre işlevci ve biçimci terimlerini kullanırken dikkatli olmak gerekiyor, çünkü herkesin sevdiği ikili karşıtlıklar — evet/hayır, siyah/beyaz, iyi/kötü, işlevci/biçimci... — yaşamı kolaylaştırmakla birlikte çoğu zaman yanıltıcı olabilir; örneğin Harris biçimcidir ama üretici değildir.

Genel bir görüntü sağlamak amacıyla kabaca özetlemek gerekirse biçimci yaklaşım, "üretici dilbilgisi" başlığı altında toplanabilecek bir dizi kuramı içerir. Tümü dilsel biçimin özerk olduğu tezini paylaşırlar; dilin belirleyici görünümüleri dil dizgesi dışındaki kavramlara indirgenemez ya da açıklamalarda kullanılacak kavram ve ilkeler dizge dışı kavramlardan üretilemez. Özerklik kuramının özünde de sözdiziminin özerk olduğu tezi vardır; sözdizimsel yapılar ve örüntüleme ne tümce öğelerinin anlamları ya da söylem işlevleri ne de söylem ve anlam yapılarının bir türevi olarak görülebilir. Sözdizimsel örüntüleme en geçerli bir biçimde sınırlı sayıda ve evrensel bir küme biçimsel ilke ile açıklanabilir. Yine tümü olmamakla birlikte biçimcilerin çoğunun paylaştığı görüşe göre dilsel biçimi yöneten bu biçimsel ilkeler "doğuştan" niteliği taşımaktadırlar ve bu ilkeler belirli bir dilbilgisinin edinimini kolaylaştırlar.

İşlevci yaklaşıma göre ise dil herşeyden önce toplumsal etkileşimin bir aracıdır ve en belirgin işlevi bildirişim sağlamaktır; dilbilgisel örüntüleme dilin bildirişim işlevinde temellenir. Bu açıdan bakıldığında dil öncelikli olarak edimsel bir olgudur. Dil dizgesini oluşturan kurallar ve ilkeler doğrudan gözlemlenemezler, dolaylı ve çevresel pek çok olgu aracılığıyla yeniden yapılandırılırlar. Dik'e göre (1983:4) işlevci açıklamaları biçimlendiren önkoşullar şunlardır: a) doğal dil anlatımların kullanılma amaç ve niyetleri; b) doğal dillerin kurucu araçları; c) doğal dillerin kullanıldıkları ortamlar. Biçimci yaklaşım herhangi bir duruma uygulanabilecek ya da uygulanamayacak kurallar, sınırlamalar ve ilkeler ile ilgiliyken, işlevci yaklaşım eğilimler ve tercihlerle ilgilidir. Yine işlevci yaklaşıma göre dilde yapısal düzenlemenin tüm görünümüleri insanın toplumsal etkileşimi ışığında düşünölmelidir (Siewierska, 1991). Dil, biçimcilerin yaptığı gibi bağlamdan ve kullanımdan bağımsız potansiyel, sonsuz yapılar kümesi olarak görölemez; yazılı ya da sözlü metin bütüncelerini oluşturan gözlemlenebilir sözceler her ne kadar pek çok yanlış ve kişiye özgü kullanımlar içerse de gerçekte insanların dili nasıl kullandıklarının en iyi resmini verir bize (Dik, 1980). Dil değişkelerini çalışmakla da dil dizgesinde hangi yapıların görece daha tutarlı olduğunu görebiliriz. Belli bir söylem bağlamında insanların gerçekte neyi anlatmayı amaçladıklarını göz önüne almadan tümceler üretip bunlar üzerinde dil yapısı üzerine yargılara varmak bizi "kötü" veriye götürür (Prince, 1991). Sözdizimsel yapıyı bildirişim işlevini yok sayarak incelemekle hiçbir şey elde edemeyiz; iyi bir sözdizimi çalışması aynı zamanda iyi bir işlevcidir (Kuno, 1980).

Nuyts (1983) işlevci ve biçimci paradigmaların benzer ve farklı yönlerini

betimlemeye çalışır. Sonuçta varılan noktaya göre, işlevci yaklaşım gerek amaçları gerekse açıkladığı dil olguları açısından biçimci yaklaşımdan daha geniştir ve biçimci paradigmanın yanıtlamaya çalıştığı olguları zaten içermektedir.

Kabaca işlevci paradigmanın temel amacı dilin işlevlerini, biçimci paradigmanın ise dilin biçimsel özelliklerini açıklamaktır. Biçimci paradigmaya göre dil bir tümceler kümesidir; işlevcilere göre ise dil toplumsal etkileşimin aracıdır. Biçimcilere göre dilin temel işlevi düşünceyi yansıtmaktır; işlevcilere göre ise dilin temel işlevi bildirişimi sağlamaktır. Biçimcilere göre dilin psikolojik karşılığı edindir, tümceleri üretme, yorumlama, ve değerlendirme yetisidir; işlevcilere göre ise bu bildirişim edincidir, toplumsal etkileşimi dil aracılığıyla sürdürebilme becerisidir. Bu anlamda, işlevcilere göre bildirişim edinci dilbilgisi edincini içermektedir. Dil evrenceleri açısından bakıldığında ise, biçimcilere göre bunlar insan organizmasının doğuştan özellikleri olarak düşünülmelidir; işlevcilere göre ise dil evrenceleri, (i) bildirişim amaçları (ii) dil kullanıcılarının biyolojik ve psikolojik yapıları, ve (iii) dilin kullanıldığı durumlarda ikin olarak ortaya çıkan sınırlamalar ile açıklanmalıdır. Yine biçimci yaklaşımın hedef ve amaçları (ii) de kapsadığı için işlevci yaklaşım biçimci yaklaşıma oranla çok daha geniş boyutludur.

"Öyle görünüyor ki, kimi biçimci paradigma kuramlarının işlevci paradigma ile kesinlikle uyumsuz olmaları, tüm biçimci paradigma kuramlarının da öyle olmasını gerektirmez. Ayrıca uyumsuzluğun ortaya çıktığı durumlarda işlevci paradigma biçimci paradigmatan oranla daha kapsamlı gibi görünüyor; işlevci paradigma biçimci paradigmatan yönelimlerine gönderme yaparken biçimci paradigma işlevci paradigmatan yönelimleriyle ilgilenmez." (Nuyts, 1983:371)

Böylece işlevci paradigma dile değgin daha çok olguyu kapsamakta ve açıklamaktadır.

"Her araç gibi [dil de] belli işlevleri vardır ve dilbilimci bunu dilbilimsel betimlemesinde göstermek ister. 'Araç' kavramı, onu belli amaçlarla kullanan bir kullanıcıyı gerektireceği için dilbilimci kullanıcıyı ve amaçlarını dikkate almalıdır. Öyleyse, işlevci paradigma biçimci paradigmatan olduğu gibi dil yapısının yalnızca biçimsel yönü ile sınırlandırılmaz. Biçimci dil betimlemesi daha geniş bir çerçeveye içine yerleştirilmelidir. İşlevci ve biçimci paradigmatan arasındaki en önemli ayrım da budur: Her ikisi de tamamen dil yapısının biçimselleştirilmesine dayanır, ancak bu biçimselleştirme biçimci yaklaşımda bağımsız ve böylece tek amaç olarak düşünülürken, işlevci paradigmatan biçimselleştirme dil kullanıcısı ve amaçlarına bağımlı olarak düşünülür ve böylece dilbilimciye göre daha ileri bir amaç için yalnızca bir araçtır". (Nuyts, 1983:372)

Benzer bir görüşü dile getiren Foley ve van Valin de (1984) biçimci yaklaşımların daha tanım düzeyinde dili işlevlerinden soyutladıklarını, böylece daha dar ve daha sınırlı amaçları olan bir yaklaşımın ortaya çıktığını savunurlar. Onlara göre en temel ayrım açıklamalarda kullanılan bilgi türünde ortaya çıkar; geçerli bir açıklama:

"... yalnızca incelenen olguyu açıklama ile kalmayan ama yeni sorular soran ve araştırmayı yeni bir düzeye taşıyan açıklamadır. İnsan dilinin dilbilgisel yapısına ilişkin bir olguyu doğuştan olduğunu iddia ederek açıklama tartışmalara bir son vermektedir; ' Neden bir özellik doğuştan niteliğindedir de bir başkası değildir?' sorusu yanıtlanacak bir soru değildir çünkü dil evrimi üzerine hiçbir zaman deneysel olarak temellendirilemeyecek spekülasyonları içermektedir. Diğer yandan, bir dilbilgisi olgusunu yinelenen söylem örüntüleri ile açıklamak bir açmaz değildir çünkü, tümüyle yeni bir küme sorular çıkar, örneğin, Neden bu özgül söylem örüntüsü evrenseldir? Bu bizim konuşma üretimi ve anlama yetilerimizin yapısı ve işleviyle ilgili midir? İnsanın toplumsal etkileşimi ile ilgili midir? Her ikisiyle de ilgili midir?" (Foley ve van Valin, 1984:13)

Yukarıda özetlenen görüşlere bakıldığında, sıradan bir dilci için hala biçimci yaklaşımı savunanlar olduğunu duymak şaşırtıcı olacaktır². Farklı yaklaşımların varlığının birinin bir diğerini dışlamayacağı ya da yanlışlayacağı anlamına gelmediğini hatırlayalım. Ayrıca, işlevcilerin en çok yüklendikleri konu olan "sınırlama" rastlantısal değil, biçimcilerin bilinçli olarak kurdukları sınırlamalardır.

Biçimci yaklaşımın en önde gelen temsilci Chomsky (1976) dilin pek çok açıdan incelenebileceğini, ancak kendisini en çok ilgilendiren yönünün dilin yapısını ve kullanımını belirleyen soyut ilkeleri bulmak olduğunu belirtir. İnsan dili son derece karmaşık bir yapıdır ve böylesi bir dizgeyi öğrenebilmek olağanüstü bir zihinsel başarı demektir. Bu yönüyle dil zihnin aynasıdır ve yönetici kuralları biyolojik gerekliliklerden kaynaklanan evrensel kurallardır.

Özellikle dil edinimi sürecine bakıldığında göze çarpan en önemli nitelikler "uyaran yoksulluğu" ve insanların belli bir dili edinmeyle sınırlı olmamalarıdır. Yanıtlanması gereken temel soru, bu kadar az uyaran olmasına karşın insanlar nasıl bu kadar çok şeyi bilebilmektedirler. Yanıt insanın zihin yapısında aranmalıdır ve bu açıdan bakıldığında dil gelişiminin herhangi bir organın gelişimi ile benzeşim kurularak kavranması doğđal ve mantıklıdır.

Chomsky'e (1986:3) göre üç temel soru vardır:

- (i) Dilin bilgisi nelerden oluşur?
- (ii) Dilin bilgisi nasıl edinilir?
- (iii) Dilin bilgisi nasıl kullanılır?

Eğer insan dılı zihnin bir yetisi olarak algılanırsa ve dile deđđin açıklamalar bu görüş üzerine kurulacaksa, o zaman önemli bir yöntembilimsel sorun ortaya çıkacaktır. Dil, bilimsel bir araştırmanın nesnesi yapılacaksa o zaman bir soyutlama ve ülküselleştirme gereklidir:

"Çalışmaya değecek karmaşık olgular genellikle çok sayıda dizgenin karşıkılı etkileşimini doğurur. Dolayısıyla bir çalışma nesnesini soyutlamak, doğrudan ilgili olmayan etkenleri elemek zorundasınız. ... Doğa bilimlerinde bu tartışılmaz bile, kendiliğinden bellidir. İnsan bilimlerinde bunun sorgulanması devam ediyor." (Chomsky, 1975:57)

Doğrudan ilgili olmayan etkenler Chomsky'nin çizdiği I- (içselleştirilmiş) ve E-dil (dışsallaştırılmış) kavramlarıyla somutlaşır.

“Gündelik kullanımıyla, ... bir dilden söz ettiğimizde, bir topluluğun paylaştığı özelliği, bir tür *toplumsal* olguyu düşünüyoruz. Ne tür bir topluluk? Bu sorunun açık bir yanıtı yok. Biz Çince'den bir dil olarak söz ederiz, öte yandan İspanyolca, Katalan, Portekizce, İtalyanca, ve diğer Romans dilleri farklı dillerdir. Ama Çince'nin lehçeleri Romans dilleri kadar birbirinden farklıdır. Hollandacayı bir dil, Almancayı bir başka dil olarak adlandırırız, ancak Hollanda sınırına yakın yörelerde konuşulan Almanca değişkesi yakında yaşayan Hollandalılar tarafından anlaşılabilirken, daha uzak alanlarda yaşayan Almanlar tarafından anlaşılabilir. Gündelik söylemde kullanıldığı biçimiyle ‘dil’ terimi kuralcı ve belirsiz sosyopolitik etkenler içermektedir. Terimin gerçekte nasıl kullanıldığını açıklayabilmemiz süphelidir. Bu, dilin gündelik kullanımında sorun yaratmaz... Ancak dil üzerine ciddi bir araştırma yürütürken, kavramsal kesinliğe gerek duyarız ve dolayısıyla tıpkı fizikçilerin ‘enerji’, ‘güç’, ve ‘iş’ gibi terimlere kesin teknik anlamlar yüklemesi gibi gündelik kullanımın kavramlarını saflaştırmamız, yeniden tanımlamamız ya da değiştirmemiz gereklidir.” (Chomsky, 1988:37).

Dili zihnin özelliklerinden ve yapısından bağımsız bir yapı olarak ele alan yaklaşım ile dili insan zihninin genetik belirlenimle biçimlenen bir yetisi olarak ele alan yaklaşımlar arasında önemli yöntemsel ayrımlar olacaktır.

Marantz (1983:358) işlevci ve biçimci yaklaşımların açıklamada nasıl birbirlerinden ayrıldıklarını gösterir:

“(G) Zürafaların uzun boyunları vardır.

(G) için işlevsel bir açıklama vardır: Zürafaların uzun ağaçlardaki yapraklara ulaşmak için uzun boyunları vardır. Ancak bu açıklama *yalnızca* evrim ve doğal ayıklama kuramı bağlamında geçerlidir. Böyle bir kuram olmadan, işlevci ‘açıklama’ yalnızca zürafa yapısının (uzun boyun) kullanımının betimlenmesi olacaktır; özel, ilginç konumu olmayan betimleme. (G) için bağımsız yapısal bir açıklama var: Zürafaların uzun boyunları vardır çünkü uzun boyunlar için genetik olarak önceden programlanmışlardır (...) Böylece elimizde (G) için iki eşit derecede geçerli açıklama var; biri işlevsel diğeri genetik. Ancak işlevci açıklama doğal ayıklama kuramı gerektiren tarihsel bir açıklamadır.”

4. İşlev, Biçim ve Dil Evrimi

Newmeyer'e (1991:5) göre işlevci ve biçimci yaklaşımlar dil evrimini açıklamada birleşirler:

“Bir bütün olarak dilbilgisel yapının ya da kimi özgül dilbilgisi ilkelerinin genlerimizde kodlanmış olduğunu varsaymak anlamlıdır, çünkü bildirişimi kolaylaştırmadaki başarısı sayesinde, böylesi bir dizgeye sahip olan türün varlığını sürdürebilme ve çoğalma olasılıkları zenginleşir. Bu anlamda işlevsel

açıklama evrim aşamasında geçerlidir. Böylece özerklik kuramı dirimsel koşullanmamızın bir bölümünü oluşturan dilin görünümünü açıklamada işlevci açıklama ile uyumludur."

Newmeyer'in bu alandaki tezlerini kısaca özetlersek, bütün dilbilimi kuramlarının amacı genel anlamda ses ile anlamı ilişkilendirmektir. İnsanlar birbirinden farklı çok sayıda anlam ve yine birbirlerinden çok farklı ve çok sayıda ses üretebilirler. Kabaca, ses ile anlam arasındaki ilişkiyi bir eşleme ilişkisi olarak düşünebiliriz. Ancak bu gerçekte böyle olmamaktadır; öncelikle ses ile anlam çok farklı şeylerdir, anlam herşeyden önce zihinsel bir gerçektir, ses ise fiziksel. Her iki üretiminin de beyinde farklı yönetim merkezleri vardır; ayrıca sesçil yapılar ile anlam yapılarının temel nitelikleri açısından bakıldığında, sesçil yapıların temel nitelikleri zamanla bağımlı ve niceliksel olmalarıdır. Oysa anlam yapılarını üreten kavramsal yapılarda zamana bağımlılık ve çizgisellik hiçbir rol oynamaz; bunlar kendi içerlerinde farklı hiyerarşiler ve yapısal ilişkiler içerir - kapsamlama, sezdirim, çapraz ulamlama gibi.

Dolayısıyla sesçil bildirişim yönünde gerçekleşen en önemli evrim sıçraması ses ile anlamı ilişkilendirecek bir ara düzeyin, bir anahtar kutusunun (switchboard) gelişimi olacaktır. Bu ara düzeyin belirleyici özelliği ise az sayıda birimden oluşması ve hem kavramsal hem sesçil yapıların kimi özellikleri paylaşan ancak her iki yapıya da ait olmayan birimlerden oluşmasıdır. Bu az sayıdaki temel birim birbirleriyle 'belirleme' ve 'önce gelme' gibi basit kavramlarla ilişkilendirilirler. Böylece sözdizimsel görünüm hem kavramsal yapıların kimi özelliklerini (hiyerarşi, bağımlılık) hem de sesçil yapıların kimi özelliklerini (çizgisel dizim) paylaşır ancak ne anlambilimsel ne de sözdizimsel olmayan bir işleme (calculus) tarafından yönetilirler. Böylece, iyi işleyen bir bildirişim dizgesinin gelişmesi yönünde evrim baskısı (türün kendisini üretme becerilerinin artması) özerk bir sözdiziminin gelişimini doğurur.

Dil evrimi daha çok mozaik bir evrimdir ve önceleri evrim açısından birbirleriyle ilişkisi olmayan bileşenler ve güçler zaman içinde bütünleşmiştir. Maymun zekası üzerine yapılan çalışmalardan ilk insanların oldukça gelişmiş zihinsel yapıları olduğu anlaşılmıştır; dil gelişimine yol açan koşullar ve sonraki gelişmeler, görme, koku ve diğer çevresel bilgiyi bütünleştirebilme ve bunların kavramsal yapılara dönüştürülmesi ile başlar. Bu yöndeki ilk basamağın kavram birimleri ile ses birimleri arasında bir eşleme ile başladığı söylenebilir. Bu havyan bildirişiminde hala sürmektedir; sınırlı sayıdaki ses ile anlam aktarılmaktadır.

Evrimde insan bildirişimini diğer bildirişim dizgelerinden ayıran iki önemli gelişme olmuştur; birincisi, temel bileşeni özerk bir sözlükçe olan sözcüksel kavram yapısı düzeyinin gelişimi ve ikincisi de ilkinden bağımsız sonsuz sayıda bildiri üretebilme becerisi.

Evensel dilbilgisi ilkeleri evrim sürecinde daha değişmez bir iç yapı oluşturacak biçimde katkı sağladıkları için seçilmişlerdir. Örneğin Bitişkenlik ilkesi, Ardgönderim Bağlama ve Boş Ulam İlkesi gibi ilkeler çok sayıda dilbilgisel süreci yönetmektedirler. Dilsel etkileşimin tarih öncesinde de en az bugünkü kadar önemli

olduğu düşünülürken böyleleri ilkelerle donanmış bir canlılığın evrimde bir avantaj sağladığını düşünmek anlamlı olacaktır. Bu üç ilke özellikle anlamlıdır çünkü uyaranın fakirliği ve edinimlerinin deneyimden bağımsız gerçekleşmesi bunların doğuştan niteliğini de kanıtlamaktadır. Soyut olan ve tündengelim ile öğrenilmeyen bu ilkeler işlevsel olarak güdülenmiş olsalar bile işlevci kavramlarla açıklanamazlar.

Sonuçta Newmeyer'e (1991) göre işlevciler ile biçimcilerin birbirlerinden öğrenecekleri pek çok şey vardır ve biçimciler halen çalışmakta oldukları kimi evrensel dilbilgisi ilkelerinin dil evrimi açısından bakıldığında belli bir gereklilikten doğduğunu benimsemek durumundadırlar — her ne kadar bu ilkeler işlevsel kavramlarla açıklanamaz olsa da.

Yukarıda anahatlarıyla özetlenen senaryonun geçerliğini bugün için elimizde yeterli tarihsel veri olmadığından (belki de hiç olmayacağı için) sınavamıyoruz. Ancak, Newmeyer'in yaptığı gibi, işlevci ve biçimci yaklaşımları birleştirebilecek başka konuları da düşünebiliriz.

5.Sonuç

Kısaca göstermeye çalıştığımız işlevci ve biçimci yaklaşımlar arasındaki ayrımın gerçek boyutları, yine daha önce belirtildiği gibi dilsel olgular üzerinde her iki yaklaşımın da sunduğu çözümler ve açıklamalar ile daha belirginleştirilebilir.

Düşten uyanan Chafe dilbilimciler arasındaki yaklaşım ayrımlarını temel yöntemler açısından ele alıyor. Örneğin içe bakış yönteminin geçerli olduğunu ve kesinlikle dilbilimine kimi yararlar getirdiğini belirtiyor. Gözlem yönteminin de yararlarının açık olduğunu, dil üzerine bilgilerimizin gerçek ortamlarda gerçek kişileri gözleyerek artabileceğini aktarıyor. Öte yandan, doğa bilimlerinden ödünç alınan deneyci yaklaşımın da araştırmacıya nesnellik sağladığını, deney konusu üzerinde yoğunlaşmanın şans etkenini en aza indireceğini belirtiyor. Öte yandan, gerek içe bakış, gerekse gözlem ve deney yöntemlerinin eksikleri olduğunu da vurguluyor. Örneğin içe bakış yöntemi içe bakan kişinin bireysel deneyim ve beklentilerinden ağırlıkla etkilenmektedir. Aynı konu sorgulansa bile farklı kişiler içe bakış sonucu farklı sonuçlara varabilmektedir. Ayrıca farkında olduğumuz ancak bilincin erişemediği şeyler de olduğunu ruhbilimciler bildiriyor. Gözlem yöntemi de kimi aksaklıklar içeriyor. Dilin içerdiği olasılıkların çokluğu kişiyi rastlantısal sonuçlar çıkarmaya götürebilir. Kaydedilen dil kullanımı öykünün tamamı olamamakta, insanlar için anlamlı olan seslerin kendileri değil ama daha çok bildirinin ya da karşılıklı etkileşimin kendisidir. Diğer bir deyişle, kaydedilen sesler zengin bir veri kaynağı olmakla birlikte, kayıt cihazı dilsel içeriği ve konuşucuların bildirişim amaçlarını ancak dolaylı bir biçimde yakalayabilir. Deneyci yöntem açısından da dilin doğal ortamından çıkartılıp antiseptik bir ortama taşınması ve araştırmacıların istemeyerek de olsa sonuçlarını kendilerinin ciddi bir biçimde etkileme olasılığı gibi bir olumsuzluk vardır. Sonuçlar açısından emin olsalar bile bunların daha geniş bir gerçeklikle çok az bir bağınıtı olabilir.

Biçimci yaklaşıma önemli katkıları olan Riemsdijk (1983:1379) ise, işbirliğinin

önemini vurgular:

“Bir kuram, sizin önce önereceğiniz daha sonra ise doğru ya da yanlış çıkacak bir şey değildir. Bunun tam tersi geçerlidir. Bir kuram, örneğin Chomsky'nin en son yönetim-bağlama kuramı gibi, ne kadar ilginç, umut verici, aydınlatıcı olursa olsun, yine de daima sorulacak pek çok soru olacaktır ve ümit ederiz ki yanıtlanacaktır, çözülecek pek çok sorun olacaktır, geliştirilecek, yanlışlanacak ya da açıklamalardan çıkarılacak pek çok ilke olacaktır. Kuramsal ve deneysel tartışmalarda büyük bir canlılık yaşanmaktadır ve dilbilim kuramının herhangi bir görünümü üzerinde tartışma olasılığı oldukça esneklerdir. Tartışmayı işbirliğine dayalı ve verimli yapan herhangi bir kuramsal dogma değil, ama insan dilinin dilbilgisi üzerine daha derin içgörüler çıkarma çabasına yönelik ortak amaç duyarlıdır.”

Benzer görüşleri dile getiren Chafe (1985:217) de kendi çıkarımlarını anlatıyor:

“Tanrı hala gülümsüyor.... Kendi beğenilerimize göre belli bir yaklaşımı istekle kabullenip diğerlerini tamamen dışlamak yerine, belki de, şaşırtıcı derecede karmaşık bir şey olduğunda anlaştığımız dili anlamak için olası tüm yaklaşımları kapsamlı ve uyumlu bir çaba içerisinde kullanmalıyız. Farklı kişilerin benzer sonuçlarda buluşmasından özellikle mutlu olabiliriz. Bana göre, dil üzerine deneçelerimizi insan zihni ve etkileşimi üzerine daha genel deneçelerle birleştirebilirsek kendimizi özellikle iyi hissedebiliriz.”

İşbirliği ve uzlaşma iyi ve olumlu kavramlardır; bu kavramların ve gerekliliklerinin ülkemizde yürütülen dilbilim çalışmalarında da yaşama geçirilmesini diliyoruz.

NOTLAR

1. Bu yazı boyunca, dilbilim kuramı, dilbilgisi kuramı, dilbilgisi modeli, sözdizimi kuramı ya da sözdizimi modeli kavramları aralarında çok önemli ayrımlar çizilmeden kullanılmıştır. Bunun nedeni de tartışmalarda kullandığımız kaynaklarda da durumun böyle olmasıdır. Biçimciler açısından sözdiziminin özerkliği kavramı ve açıklamaların sözdizimsel yapılar ve onları yöneten evrensel ilkeler üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde bu doğaldır. Yazının bütününde işlevci yaklaşım daha çok işlevci dilbilgisi ya da işlevci sözdizimi kuramcılarının yapıtlarına gönderme yapılarak tartışıldığından, diğer daha geniş kapsamlı işlevci yaklaşımlar düşünülmemiştir. Anılan terimleri çoğu yerde birbirlerinin yerine kullanmada işlevciler ile biçimciler arasında bir uyum olduğu söylenebilir.
2. İşlevciler ve biçimciler arasında yanlış anlaşılabilir ve yanlış değerlendirilen pek çok konu vardır. Bu durum ülkemiz için de geçerlidir. Aşağıdaki satırlar doğrudan alıntıdır : “Chomsky'nin Üretici - Dönüşümlü Dilbilgisi kuramını eleştirmek için çareler ararken, dilciler özellikle üretici-anlambilimciler pragmatizmin terimlerine başvurdular; böylece edimbilim kavramları canlanmaya başladı.” Chomsky'i eleştirmekte çarelerin tükenmeyeceğini belirterek, edimbilimin gelişiminin tarihine yapılan bu “önemli” katkının hala gerektiği ölçüde değerlendirilememiş olmasından da üzüntü duyuyoruz. (IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, s. 193).

KAYNAKÇA

- Chafe, W. (1985). How do we know things about language: A plea for catholicism. D. Tannen ve J.E. Atlas (haz.) içinde *Languages and Linguistics: The Interdependence of Theory, Data and Application*, GURT 1985, Washington: Georgetown UP., 214-225.
- Chomsky, N. (1975). *Language and Responsibility*. Sussex: Harvester Press.
- Chomsky, N. (1976). *Reflections of Language*. London: Temple Smith.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language*. New York: Praeger.
- Chomsky, N. (1988). *Language and Problems of Knowledge*. Managua Lectures. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Dik, S. (1980). Seventeen sentences: Basic principles and application of functional grammar. *Moravcsik ve Wirth (haz.)* içinde, 45-76.
- Dik, S. (1983). Basic principles of functional grammar. Dik (haz) içinde. *Advances in Functional Grammar*. Dordrecht: Foris, 3-29.
- Foley, W.A. ve R.D. van Valin (1984). *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: CUP.
- Givón, T. (1983). Language, Function and Typology. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguistics*, The Hague: CIPL., 19-29.
- Hornstein, N. ve D. Lightfoot. (1980). *Explanation in Linguistics*. London: Longman.
- Kuno, S. (1980). Functional syntax. *Moravcsik ve Wirth (haz.)* içinde, 117-136.
- Lightfoot, D. (1980). Trace theory and explanation. *Moravcsik ve Wirth (haz.)* içinde, 137-164.
- Marantz, A. (1983). Condensed summary of comments on Givón's paper, *Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguistics*, The Hague: CIPL. 358-59.
- Moravcsik, E.A. (1980) Introduction: On syntactic approaches. *Moravcsik ve Wirth (haz.)* içinde, 1-18.
- Moravcsik, E.A. ve J.R. Wirth (haz.) (1980). *Current Approaches to Syntax. Syntax and Semantics*, vol.13., New York: Academic Press.
- Newmeyer, F.J. (1986). *Politics of Linguistics*. Chicago: Chicago UP.
- Newmeyer, F.J. (1991). Functional explanation in linguistics and the origins of language. *Language and Communication*, vol.11, no.1/2, 3-28.
- Nuyts, J. (1983). On the methodology of a functional language theory. Dik (haz) içinde. *Advances in Functional Grammar*. Dordrecht: Foris, 369-87.
- Prince, E.F. (1991). On 'Functional explanation in linguistics and the origins of language', *Language and Communication*, vol.11, no.1/2, 79-82.
- Riemsdijk, H. van (1983). Generative syntax. *Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguistics*, The Hague: CIPL., 1379-80.
- Siewierska, A. (1991) *Functional Grammar*. London: Routledge.
- Thompson, S.A. (1991). On addressing functional explanation in linguistics. *Language and Communication*, vol.11, no.1/2, 117-136.